

УДК 811.161

Жовта Н.М.

ДЖЕРЕЛА І ФУНКЦІЇ ТЕКСТІВ НАРОДНИХ КАЗОК

Статтю присвячено проблемам 1) специфіки казкових текстів як жанру, 2) гіпотезам походження казкових текстів, 3) основним функціям таких текстів та 4) ролі імен ключових персонажів у формуванні казкового тексту та його сучасній інтерпретації.

Ключові слова: казкові тексти, внутрішня форма слова, етимологія.

Актуальність дослідження визначення необхідністю комплексної інтерпретації мовних засобів української чарівної казки як одного з найбагатших і найархаїчніших виражень традиційного народного світобачення, втіленого в мові. Етнолінгвістика, лінгвофольклористика, лінгвокультурологія дають можливість інтерпретації конкретних параметрів вербалізації мовної картини світу, моральних та естетичних ідеалів етносу у фольклорному тексті.

Новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу визначення параметрів типологізації джерел та функцій казкових текстів, а також уточнено роль найменувань казкових образів у творенні й дослідженні текстів народних казок.

Проблема сутності казки

Казки поряд із міфами, обрядовими піснями, що супроводжують ритуали, і прислів'ями «звучать або звучали всюди, де людина виявляє себе в усній традиції. Ці самі жанри можна розглядати також як базові для усної культури людства: вони, точніше, їхні аналоги в технізованій масовій культурі не зникають і в найцивілізованіших сучасних народів» (казкам у сучасній культурі відповідає масова белетристика від детективів до романів для господинь) [3, с. 40].

Казкова проза протиставлена неказковій через серію бінарних опозицій [3, с. 235-237].

Проблема визначення сутності казки залишається актуальною. Виробленню такого визначення не допомагає дослідження назв казкового жанру в різних мовах [3, с. 276].

Слідом за Г.Л. Перм'яковим С.К. Росовецький обстоює ідею кількісних (за обсягом і складністю), а не якісних відмінностей між пареміями і казками. З погляду теорії кліше вибудований такий ряд жанрів: слова всіх ступенів складності – фразеологічні звороти всіх ступенів складності – паремії у

формі незамкнених речень (проказки, побажання, прокльони і т.п.). паремії у формі замкнених речень (прислів'я, прикмети, правові вислови тощо), над фразові паремії, що відтворюються однією особою (баєчки, одномоментні анекдоти), над фразові паремії, що відтворюються двома учасниками діалогу (загадки, завдання, «пастки» і подібні), байки та анекдоти всіх ступенів складності, кумулятивні казки всіх ступенів складності, чарівні казки [3, с. 277]. Коротше кажучи, байки і кумулятивні казки виступають сполучною ланкою між фразеологічними зворотами й пареміями, з одного боку, і чарівними казками, з другого боку.

Теорії походження тексту казки

Як відомо, протягом XIX–XX століть було сформульовано цілу низку гіпотез походження фольклорно-філологічних сюжетів.

Виходячи з обстоюваного багатьма дослідниками принципу ізоморфізму фольклору і мови, варто, на наш погляд, порівняти масив теорій походження фольклорних сюжетів, казки, міфу тощо з теоріями походження мови. Уже було відзначено, що погляди на походження мови в багатьох випадках не суперечать один одному і висвітлюють проблематику з різних сторін. Відповідно, вони можуть бути класифіковані на три групи: 1) теорії, що описують **творців** мови (боги, культурні герої, жерці, весь етнос); 2) теорії, що описують **матеріал** творення мови; 3) теорії, що описують первісні **функції** мови [1].

З погляду такого підходу можуть бути піддані критичному осмисленню деякі фольклористичні теорії. Так, наприклад, популярна в XIX ст. теорія походження багатьох сюжетів із Індії (Т. Бенфей та ін.) не тільки може бути переглянута в контексті спроб реконструкції праіндоєвропейської поетичної мови, але й не вирішує проблем походження сюжетів, а тільки відсуває їх: коли певний сюжет слов'янського чи західноєвропейського фольклору кінець-кінцем походить із Індії, то звідки він узявся там, як виник первісно? Висунуте зауваження стосується й різноманітних модифікацій зазначеної теорії на зразок «теорії зустрічних впливів». Цілком очевидно, що всі теорії такого типу являють собою спроби змоделювати тільки **географію поширення жанрів, сюжетів, мотивів, образів**, а не їх виникнення.

Ще гіршою видається ситуація з теоріями, що пояснюють спільні риси народної творчості «однаковими соціальними умовами». Такі пояснення відомі в археології, мистецтвознавстві, історичному наукознавстві та інших галузях знань, а не лише у фольклористиці. Однак ніхто ще не дав чіткого формалізованого пояснення, які саме «спільні соціальні умови» мають призвести до виникнення на віддалених територіях подібних казок, будівель,

творів пластичного мистецтва або наукових пошуків. Цілком очевидно, що таке пояснення по суті лише виштовхує проблему до сфери філософії замість її вирішення. Це нагадує відому в археології практику оголошення всіх незрозумілих знахідок культовими, тобто переведення невідомого зі сфери археології до сфери релігієзнавства.

Як варіант розгляданого підходу слід піддати критиці й наголошування на естетичній функції давніх фольклорних творів, оскільки це є лише поясненням одного невідомого (наприклад, генези казки) через інше, іще більшою мірою невідоме (естетичні принципи архаїчної людини). На наш погляд, кожен витвір архаїчної культури мав бути практично засосовуваним, причому в розуміння практики на першому місці входила, відповідно до міфологічного смислення, магія.

Дослідження чарівної казки, що кладуть у її основу обтяжений труднощами похід на чужу територію, в інше плем'я за нареченою (бачачи в історико-обрядовій основі чарівної казки ініціаційні випробування перед екзогамним шлюбом – В.Я. Пропп і його послідовники) так само переносять проблему до іншої, обрядової сфери, залишаючи без відповіді питання, звідки ж початково взялася та структура шлюбного обряду, яка була успадкована чарівною казкою.

Нарешті, група теорій намагається пояснити **сутність** фольклорного твору, а отже, його **генезу** і первісні **функції** (пренатальні й натальні враження, сни, сексуальний потяг, спостереження небесних світил і явищ погоди, перетворена фольклорною свідомістю репрезентація історичних подій та ін.). Саме цей напрямок пошуків, спрямований на визначення конкретної інформації, що лежить в основі фольклорного твору, слід вважати найбільш плідним і перспективним.

Функції казкових текстів

Оповідуючи чарівну казку, мовець

1) переповідає слухачам певну фактичну (з тогочасного міфологічного погляду) інформацію (наприклад, про способи порятунку від небезпеки, види тварин, чарівних істот, небесних тіл, шлюбних випробувань) і

2) сам здійснює на них магіко-психологічний вплив і/або навчає їх здійснення такого впливу на інших.

З погляду на сутність, джерела і функції казок відповідно до вищевикладених поглядів їх поділ на чарівні з визначеною В.Я. Проппом структурою і кумулятивні з іншою структурою, з одного боку, та класифікація на чарівні казки і казки про тварин, з другого боку, втрачають сенс. Так, наприклад, у казках про тварин виступають не заєць, вовк, ведмідь

і лисиця як типові представники поширених на певній території біологічних видів, а Заєць, Вовк, Ведмідь, Лисиця як міфологічні персонажі. Такі персонажі співвіднесені з тотемізмом. Роль вовка в міфології індоєвропейських і тюркських народів, ведмедя у давніх слов'ян, мешканців Євразійської Півночі й інших народів починаючи з палеоліту, ворона в Північній Євразії та Північній Америці, лисиці у слов'ян, західноєвропейських народів, японців, орла в українських казках, давньогрецькій міфології, сибірських міфах загальновідома. Тварини були втіленнями божеств, а згодом їхніми атрибутами, магічними помічниками чаклунів у шаманістичній ідеології. Тому слід говорити не про казки про тварин, а про казки з міфологічними персонажами в подібні тварин (які думають, розмовляють, уступають у взаємодію з людьми й нерідко є соціально організованими, маючи царів, послів, військо тощо). Баба-Яга (етимологічно «жінка-змія») і Вовк як уособлення чаклунського перетворення, чарівний птах або чарівна риба – персонажі одного порядку.

За джерелами і функціями у їхній вищенаведеній інтерпретації міфи і казки абсолютно тотожні.

Образи чарівних казок і їхні номінації

Образи казки, невіддільні від мовних номенів, зокрема онімів, посідають незначне місце у концепції структури казки В.Я. Проппа тому, що для їх класифікації за однією ознакою (відповідно до логічної вимоги до будь-якої класифікації) слід виділити домінанту кожного з цих образів передусім на основі етимологічного дослідження їхніх імен, зважаючи на первісне значення, внутрішню форму як згорнутий міф в інтерпретації О.О. Потебні, спорідненість із іншими найменуваннями в тій самій і споріднених мовах. Виділення ж такої домінанти становить значні труднощі й потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує лінгвофольклористику з етимологією, релігієзнавством, психологією, історією науки та іншими галузями знання. Саме казкові образи становлять етномовний фонд, унікальний для кожного народу.

Каталогізація й етимологізація казкових образів, як і міфологічних, становить значну проблему етнолінгвістичного дослідження. Визначення домінантних рис образної системи чарівної казки кожного етносу являє собою важливе й надзвичайно складне завдання. Ті зовнішні ознаки образів, класифікаційне значення яких критикує В.Я. Пропп, можуть виявитися в певних випадках принциповими для розуміння сутності персонажів, як і їхні імена або атрибути.

Так, наприклад, для слов'янського фольклору не властиві образи карликів-аборигенів (за винятком хіба що, з певними застереженнями, чарівника Оха-Хо і запозичених польським фольклором із германського краснолюдків), тоді як образи споріднених із ними домовиків і велетнів (велети українського й осилки – асілки – білоруського фольклору) зустрічаються; нетиповим для слов'янського фольклору є й усесвітньо розповсюджений образ трикстера (певною мірою до нього наближається казкова лисиця). Можливо, трикстера треба розуміти як ворожого шамана або духа-дублера (найвідоміший приклад – шаманський бог давньогерманської язичницької міфології Один і його двійник-трикстер Локі). Не властиві слов'янському фольклорові й синкретичні персонажі на зразок биколодини, собако людини і тому подібні, дуже поширені, наприклад, у давньоєгипетській міфології, меншою мірою в шумеро-вавилонській і ще меншою в давньогрецькій А всесвітньовідомий образ дракона зустрічається у слов'янському казковому фольклорі в суходольно-повітряному варіанті (багатоголовий змій, що нерідко літає), а в іграх у водяному варіанті (Ящер народних ігор, досліджених Б.О. Рибаківим).

Проблема функціональної тотожності образів виступає не менш складною. Так, багатоголовий змій із відростаючими головами (для подолання якого треба відрубати йому вогненний палець) і Кощій Безсмертний (для перемоги над яким треба зламати голку) дуже близькі. До них же певною мірою близький образ Баби-Яги, ім'я якої етимологічно означає «змія» і має широкі паралелі, включаючи змієногу богиню скіфів. Таким чином, для Баби Яги можна запропонувати і скіфські джерела, і праїндоевропейські, зважаючи на давньоіндійського змія Ахі Бундх'я («змія глибин»), іранського Ажи Дахака («змія, що кусає») давньогрецьку Єхидну («змія»).

Відмова В.Я. Проппа від вивчення образів казки є свідомою – для нього важливо, що робить персонаж, а не хто і як робить, оскільки два останні питання він вважає за вторинні [2, с. 29], і визначення казкової функції не має рахуватися з персонажем-виконавцем [2, с. 30], причому такий підхід він вважає прийнятним і для міфології [2, с. 30].

За логікою, наступним кроком після каталогізації функцій мала би виступити каталогізація персонажів, здатних виконувати ту саму функцію – чудесних противників, чудесних помічників, живих і предметних цілей пошуку. Після цього необхідно було б визначити межі кожного класу персонажів і причини саме такого репертуару, а потім здійснити спробу визначити позаказковий природний субстрат кожного з них, тобто ті

предмети і явища людської психіки і зовнішньої природи, які могли викликати появу того або іншого казкового мотиву – дії або образу.

Висновки

1. Казковий текст може бути визначений на основі не тільки своїх структурних особливостей (наукова школа В.Я. Проппа), а й специфічних, типово казкових персонажів, до яких слід узалежнити не тільки надприродних істот (що нерідко виступають результатами зниження функцій колишніх язичницьких божеств унаслідок християнізації), а й антропоморфізованих і наділених надприродними властивостями тварин.

2. Оскільки фольклорний текст ізоморфний мові за певними параметрами, теорії походження фольклорного тексту, зокрема чарівної казки, співвідносні з теоріями генези людської мови. Такий підхід дозволяє отримувати нову інформацію щодо архаїчних етапів та шляхів розвитку текстів чарівних казок.

3. Серед численних функцій казкових текстів можуть бути виділені дві основні – збереження інформації (про моральні орієнтири, умови ініціації та інші суспільні вимоги, образи надприродних істот та ін.) та магічний сугестивний вплив на слухача. Поряд із тим реалізовані естетична, ігрова та інші функції, що можуть бути визначені як другорядні.

4. Найменування образів казкових персонажів відіграють першорядну роль у формуванні тексту казки, оскільки такий текст розширюється (з первісної «прото-казки»), прив'язуючись до основних персонажів та мотивів їхньої взаємодії. Дослідження таких найменувань, зокрема на основі етимології та теорії внутрішньої форми слова, може бути визначальним для інтерпретації етноспецифічних рис казкової мови, відтворення етапів та особливостей її походження, реконструкції архаїчного магіко-міфологічного світогляду дохристиянського періоду, в контексті якого виникали тексти українських чарівних казок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мосенкіс Ю.Л. Аспекти первісної культури (мова, міфологія, архітектура, мистецтво) / Ю.Л. Мосенкіс. – К.: Київський національний університет будівництва і архітектури, 1994. – 20 с.
2. Пропп В.Я. Морфология сказки / В.Я. Пропп. – Л.: Academia, 1928. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/skazki/critics/pms/PMS-001-htm>
3. Росовецький С.К. Український фольклор у теоретичному висвітленні / С.К. Росовецький. – К.: Вид-полігр. центр «Київський університет», 2008. – 624 с.

Стаття посвячена проблемам 1) специфіки сказочных текстов как жанра, 2) гипотезам происхождения сказочных текстов, 3) основным функциям таких текстов и

4) роли имен ключевых персонажей в формировании сказочного текста и его современной интерпретации.

Ключевые слова: сказочные тексты, внутренняя форма слова, этимология.

The article is devoted to the problems of 1) specifics of the fairy-tale text as genre; 2) hypotheses of the fairy-tale texts origins; 3) basic functions of the texts and 4) a role of the key character names in the formation of the fairy tale text and its recent interpretation.

Key words: the fairy-tale text, inner form of the word, etymology.

УДК 378.016:811.161.2

Кабиш О.О.

ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Статтю присвячено одній з проблем сучасної професійної освіти – формуванню термінологічної компетенції як обов'язкового складника мовленнєвої культури фахівців. Розв'язати цю проблему покликаний курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)», у контексті якого проаналізовано теоретичні й практичні питання, вивчення й виконання яких підвищать рівень термінологічної культури майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетенція, професійно-мовленнєва компетенція, термінологічна компетенція.

Духовна культура соціуму визначається насамперед станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності. У системі професійної підготовки у ВНЗ України велике значення має мовна освіта майбутнього фахівця, оволодіння ним професійно-комунікативною компетенцією, важливим і обов'язковим складником якої є термінологічна компетенція, що забезпечує становлення свідомої мовної особистості, здатної на належному рівні комунікативно виправдано послуговуватися мовними засобами у професійному спілкуванні.

Основним завданням у формуванні мовленнєвої фахової компетенції є не тільки постійне засвоєння нових знань (понять, термінів, фактів), але і їх обов'язкове практичне застосування, реалізація сформованих умінь і навичок у професійній діяльності, без чого неможливе здійснення компетентнісної парадигми сучасної освіти [5, с. 38].